

ΣΠΥΡΟΣ Α. ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΣ

ΚΑΙ ΠΑΛΙ ΓΙΑ ΤΗ ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ ΤΟΥ *ΕΡΩΤΟΚΡΙΤΟΥ**

Στή μνήμη του μεγάλου επιστήμονα και αγαπημένου φίλου
Ν. Μ. ΠΑΝΑΓΙΩΤΑΚΗ.

Οί κάποτε ριζικά διαφορετικές απόψεις μας
ποτέ δέν κλόνισαν τή φιλία μας.

Από τό βήμα του 10ου Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου θά ήθελα νά επαναφέρω ένα κεφαλαιώδες θέμα τής νεοελληνικής φιλολογίας: τό ζήτημα τής χρονολόγησης του *Ερωτόκριτου*, ζήτημα πού αποτελεί βασική προϋπόθεση γιά τήν ταύτιση του ποιητή του κρητικού αριστουργήματος μέ κάποιον Βιτσέντζο Κορνάρο. Ο έντοπιισμός κάποιου υποψήφιου ποιητή καί ή κατ' ακολουθίαν προσπάθεια νά «στριμωχτεί» ή χρονολόγηση σέ πλαίσιο πού νά ταιριάζει στον υποψήφιο αυτόν πάντοτε μου φαινόταν άδόκιμη. Στο Δ' Διεθνές Κρητολογικό Συνέδριο (1976) είχα ανακοινώσει τά συμπεράσματά μου από τή σύγκριση των προτύπων ή πιθανών προτύπων του *Ερωτόκριτου* καί κατέλιγα στό έξηξ τελικό συμπέρασμα: παράλληλα μέ τήν Ιταλική διασκευή σέ πρόζα του γαλλικού μυθιστορήματος *Paris et Vienne* ο Κορνάρος γνώριζε τό *Innamoramento...* του Angelo Albani (α' έκδοση Ρώμη 1626, β' έκδοση Βενετία 1628 καί δεκάδες άνατυπώσεις ως τά τέλη του 19ου αιώνα), άρα ο *Ερωτόκριτος* γράφτηκε μετά τό 1626. Δέ θέλω έδω νά αναφερθώ στό δυσάρεστα γεγονότα πού ακολούθησαν τήν Άνακοίνωσή μου, γεγονότα γνωστά σέ όσους ενδιαφέρονται γιά αυτά τά θέματα. Επιθυμώ άπλως νά υπενθυμίσω, ότι ξαναγκάστηκα νά γράψω αυτότελές δοκίμιο 200 σελίδων μέ τίτλο: *Πρός τήν αλήθεια γιά τόν Βιτσέντζο Κορνάρο*, στό όποιο έχω επανεκθέσει καί σχολιάσει λεπτομερέστερα τά 46 χωρία, όπου διαπιστώνεται έξάρτηση του *Ερωτόκριτου* από τό *Innamoramento...* του Albani. Αυτό συνέβη τό 1985.

* Έκτοτε μέχρι σήμερα ουδείς έπεχείρησε άνατροπή των όσων έγραφα. Καί πάνε 21 χρόνια! Αντίθετα: από τούς ύποστηρικτές τής θεωρίας πού πρότεινε ως ποιητή του *Ερωτόκριτου* τόν βενετόφρονα καθολικό εύγενή Βιτσέντζο Κορνάρο του Ίακώβου πού πέθανε τό 1613/14 καί του όποιου ή ταύτιση αποκλειόταν από τή χρονολόγηση μου (άφου τό έργο γράφτηκε μετά τό 1626) ακολούθηθηκε μιά ιδιότυπη τακτική: ή άποσιώπηση. Έπιχειρήθηκαν κάποιες, έλάχιστες άντικρουσεις άλλων σημείων του βιβλίου μου, αλλά γιά τό κύριο μέρος του, τά παραδείγματα έξάρτησης του Κορνάρου από τόν Albani, δέν έχει γραφτεί ούτε μιά άράδα.

Παράλληλα μέ αυτήν τήν, γιά μένα όχι δυσερμήνευτη «σιγή», ακολούθηθηκε καί μιά τάση διάδοσης τής θεωρίας περί ταύτισεως του ποιητή μέ τόν «γιό του Ίακώβου». Καί επειδή κάποιου από τούς ύποστηρικτές τής θεωρίας είναι ή ήταν προσωπικότητες μέ δικαιολογημένο επιστημονικό κύρος, ή άναπόδεικτη θεωρία διαδίδεται καί τείνει νά θεωρηθεί ως δñθεν γεγονός καί όριστική λύση του προβλήματος.

Έάν όμως δέν άποδειχθεί έσφαλμένη ή έξάρτηση του Κορνάρου από τόν Albani, είναι

* Τό κείμενο πού ακολουθεί είναι ή Άνακοίνωσή μου στο Γ' Διεθνές Κρητολογικό Συνέδριο (Χανιά, 1-8 Οκτωβρίου 2006). Έδώ δημοσιεύεται γιά πρώ-

τη φορά. Ηθελμένα δέν παραθέτω βιβλιογραφικές ένδειξεις, πάγκρινα γνωστές στους ειδικούς. Δέν θά έπιθυμούσα νά επαναφέρω δυσάρεστες μνήμες.

αδιάνοητο να συζητούμε ως ύποψηφιο ποιητή τόν «γιό του Ίακώβου», ό όποίος είχε πεθά-
νει 13 χρόνια πρίν από τήν εποχή πού ό *Έρωτόκριτος* θά ήταν δυνατό να γραφτεί. Άλλω-
στε μιά τέτοια αντίκρουση είχε επιχειρηθεί μετά τή δημοσίευση τής Άνακοίνωσής μου τού
1976 (δημοσιεύτηκε τό 1981) και ή αντίκρουση αυτή άποτέλεσε άφορημή γιά τή συγγραφή
του βιβλίου μου *Πρός τήν αλήθεια γιά τόν Βιτσέντζο Κορνάρο* τό 1985. Έκτοτε: σιγή. Καί
άπορώ γιά τό πώς σοβαροί επιστήμονες - Έλληνες, αλλά και κάποιοι διαπρεπείς Ξένοι- δεί-
χνουν ότι άγνοούν τά συμπεράσματά μου και δέν άποφασίζουν είτε να τά αντικρούσουν
είτε να τά άποδεχθούν. Κι όμως γνωρίζουν ότι εάν δέν άνατραπει ή χρονολόγησή μου, ή θε-
ωρία περί του «γιού του Ίακώβου» είναι άνύπαρκτη.

Πιστεύουν ότι, μέ τόν καιρό, τό βιβλίο μου θά ξεχαστεί; Καί δέ θά ύπάρξουν στο μέ-
λλον κάποιοι πού θά άνατρέξουν στα όσα γράφω και θά τούς κακίσουν γιά τό ότι τήρησαν
στάση «θολή» και δέν αντιμετώπισαν τήν αλήθεια;

Τό νόημα τής σημερινής Άνακοίνωσής μου είναι τό να Ξαναφέρει στο προσκήνιο τό ζή-
τημα τής χρονολόγησης του *Έρωτόκριτου*, άρα και τό συνεπακόλουθο θέμα τής ταύτισης
του ποιητή του.

Βεβαίως δέ θά άπασχολήσω τό άκροατήριο, άναπτύσσοντας και πάλι τά σημεια εξάρτη-
σης του Κορνάρου άπ' τόν Albani. Τό έπραξα ήδη τό 1976 και τά έχω δημοσιεύσει δύο φο-
ρές τό 1981 και, μέ εξαντλητική άνάλυση, τό 1985.

Θεωρώντας αυτή τήν ύπενθύμηση κεντρικό σημείο τής σημερινής Άνακοίνωσής μου, προ-
χωρώ στην άναφορά παλαιότερων (άλλά και κάποιων νέων) ένστάσεων γιά τή χρονολόγηση
του *Έρωτόκριτου* στις άρχές του 17ου αιώνα (δηλαδή πρò του 1613) και γιά τήν πιθανότητα
δημοιουργός του να είναι ό Βιτσέντζος Κορνάρος του Ίακώβου (1553-1613/14).

Έτσι, νομίζω ότι τό θέμα τίθεται πιό σφαιρικά.

1) Ό «γιός του Ίακώβου» δέν διέθετε ούτε ίχνος ποιητικού ταλάntου. Θά μās πούν:
Ύπηρξε μέλος τής Άκαδημίας των Stravaganti. Άλλά ή Άκαδημία αυτή ήταν ένας επαρχια-
κός Ιταλόφωνος λογοτεχνικός σύλλογος, από τή δραστηριότητα του οποίου μās σώζονται
έκατοντάδες στίχοι και άλλα κείμενα, όμως άνάμεσα σ' αυτά δέν ύπάρχει ούτε ένας στί-
χος, ούτε μία λέξη στή νέα ελληνική. Καί διανοούνται κάποιοι να συνδέσουν τόν Ιταλόφω-
νο αυτό έρασιτεχνικό λογοτεχνικό δμίλο μέ τήν άκμή τής νεοελληνικής-κρητικής λογοτε-
χνίας! Άν είναι δυνατόν!

Τά μέλη του συλλόγου αυτού (γιά να άντιληφθεί ό άκροατής περί τής ποιότητάς του)
προκηρύσσουν λ.χ. ποιητικό διαγωνισμό γιά να ύμνηθεί ό θάνατος μιάς πέρδικας του μέ-
λους του συλλόγου κ. Lolino! Άπώτερος στόχος τους ήταν ή έλπίδα μήπως κάποια έργα
τους προβληθούν στην Ίταλία.

Έ, λοιπόν, ούτε γι' αυτή τήν Άκαδημία μποροΰσε να γράψει στίχους ό «γιός του Ία-
κώβου». Λένε, δέν μποροΰσε να γράφει Ιταλικά και τά ποιήματα πού φέρουν τό όνομά του
τά έγραψε ό άδελφός του Άνδρέας, ένας συμβατικός Ιταλογράφος στιχοπλόκος. Άλλά ό,τι
διάβασα από τούς στίχους του είναι θλιβερές κοινοτοπίες κάτω του μετρίου. Ποιός ποιη-
τής; Σοβαρολογούμε; Ό άλλος μεγάλος ποιητής μας, ό Διονύσιος Σολωμός έγραφε τουλά-
χιστον αξιόλογους στίχους και στα Ιταλικά. Καί δέν μποροΰσε αυτός ό Κορνάρος, άν ήταν
ό δημιουργός του *Έρωτόκριτου*, να γράφει στην Ιταλική κάποιους, έστω συμβατικούς στί-
χους; Άδύνατον. Συμπέρασμα: ό «γιός του Ίακώβου» δέν είχε καμιά σχέση μέ τήν ποίηση.

2) Ό κορυφαίος μελετητής τής κρητικής λογοτεχνίας Στυλιανός Άλεξίου, πρίν «έμπο-
τισθεί» από τή θεωρία των Σπανάκη-Παναγιωτάκη περί ταυτίσεως του ποιητή μέ τόν «γιό
του Ίακώβου» έγραφε: «Η ελληνική πνοή του *Έρωτόκριτου* επιβάλλει να δεχθούμε ότι ό
ποιητής του δέν ήταν μόνο Έλληνας στα ήθη και στή γλώσσα παρά και στή συνείδηση. Η

έλληνική συνείδηση του ποιητή, ή φανερή αγάπη για τον ελληνικό χώρο, ή απομάκρυνση κάθε στοιχείου δυτικού δέν εξηγείται εύκολα σ' ένα βενετοκρατικό εὐγενή. Πιό φυσικά θά περιμέναμε τόν Κορνάρο "ἀστό", ἢ *nobile Cretense* ["εὐγενή Κρητικό"] καὶ ὀρθόδοξο» Ἄν καὶ ὁ κ. Ἀλεξίου ἔμμεσα ἀρνήθηκε, ἀργότερα, αὐτὴν τὴν ἀπόλυτα εὐστοχη διατύπωση του, ὡστόσο πάντα τοῦ ἀνήκει ἡ τιμὴ γιὰ τὸ ὅτι αὐτὸς τὴ συνέθεσε.

Ὅμως ἡ οἰκογένεια στὴν ὁποία ἀνήκε ὁ «γιὸς τοῦ Ἰακώβου» ἦταν –καὶ τὸ λέω ρητά- μιά ἀνθελληνική οἰκογένεια. Ὁ Ἀνδρέας, ὁ ἀδελφὸς τοῦ ὑποψήφιου ποιητῆ Βιτσέντζο τοῦ Ἰακώβου, μὲ τὸν ὁποῖο διατηροῦσε θερμότερες σχέσεις, στὴν *Ἱστορία* του (ἕνα χρονικό κάποιων φάσεων τῆς ἱστορίας τῆς Κρήτης) ἐπιτίθεται βάναισα κατὰ τῆς κρητικῆς ἐπανάστασης ἐναντία στὴ βενετικὴ ἐξουσία πού εἶχε ἡγήτη τῆς τὸν Σήφη Βλαστό, χαρακτηρίζοντας ἀπερίφραστα τὴν ἑλληνικὴ ἐκείνη ἐπανάσταση «προδοσία» (*tradimento*) καὶ τίς ἐνέργειες τῶν ἐπαναστατῶν «κακουργίες» (*sceleragine*).

Ἄλλά, ἐκτός τῶν ἐθνικῶν ἐξεγέρσεων ὑπάρχουν καὶ ἄλλα θέματα, πού ἀφοροῦν στὴν ἰδιοσυγκρασία ἐνὸς λαοῦ. Ἐνα παράδειγμα εἶναι ἡ ἑλληνικὴ ἀντιμετώπιση τῆς ὀδύνης γιὰ ἕνα χαμένο, ἀγαπημένο πρόσωπο. Οἱ δύο ἀδελφοὶ τοῦ «γιου τοῦ Ἰακώβου», ὁ Ἀνδρέας πού ἔγραψε τὴν προαναφερθεῖσα *Ἱστορία τῆς Κρήτης* καὶ ὁ Τζουάν-Φραντσέσκο στὶς διαθήκες τους ὄριζαν μὲ ἀποτροπισμὸ, νά μὴν πλησιάσουν στὴ νεκρικὴ τελετὴ ἢ στὸν τάφο αὐτῆς οἱ γυναῖκες, οἱ μοιρολογιήτρες. Αἰσθάνονταν δηλαδή ἐντονότατη ἀπέχθεια γιὰ τὰ μοιρολόγια. Ὅστόσο ὁ πραγματικὸς ποιητὴς τοῦ *Ἐρωτόκριτου*, ὁποῖος κι ἂν εἶναι, ἔχει συνθέσει, ἀνάμεσα σὲ ἄλλα, τὸ ἐκπληκτικότερο, ἴσως, μοιρολόι τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας: ἐκεῖνο τῆς Ἀρετοῦσας, ὅταν θρηνεῖ τὸν χαμένο –ὅπως πιστεύει- Ἐρωτόκριτο. Ἐδῶ μιλάει μιά παλλόμενη νεοελληνικὴ ψυχὴ.

3) Ἐάν ὁ *Ἐρωτόκριτος* γράφτηκε γύρω στὸ 1600, ὅπως εἶναι ἀναγκασιμένοι νά πιστεύουν ὅσοι θεωροῦν τὸν Βιτσέντζο τοῦ Ἰακώβου δημιουργὸ του, θά πρέπει νά ἀντιμετωπίσουν δύο σημαντικότενα προβλήματα.

α') Στοιχεῖα τοῦ λογοτεχνικοῦ ὅρους καὶ τῆς γλώσσας ὑπογραμμίζουν τὴ χρονολογικὴ ἀπόσταση τοῦ νεότερου *Ἐρωτόκριτου* ἀπὸ τὴν *Ἐρωφίλη*. Μὲ ἐξαιρέση τοῦς πολὺ φανατικούς ὁπαδούς τῆς θεωρίας Σπανάνη – Παναγιωτάκη οἰδέεις μελετητῆς διανοήθηκε νά ἀποδεχθεῖ ρητὰ ὅτι τὰ κείμενα εἶναι σύγχρονα. Διότι δέν εἶναι. Εἶναι ἐμφανεστάτο τὸ ὅτι ὁ ποιητὴς τοῦ *Ἐρωτόκριτου* γινώριζε τὴν *Ἐρωφίλη*. Ἡ παλαιότερη ποιητικὴ ὀργάνωση τῆς *Ἐρωφίλης* δέν εἶναι ἐπιλογή τοῦ ποιητῆ, ἀλλὰ προβολὴ μιᾶς παλαιότερης αἰσθητικῆς, προβολὴ μιᾶς ἄλλης, κλασικίζουσας ἐποχῆς. Ἡ νεωτεριστικὴ –σὲ σχέση μὲ τὴν *Ἐρωφίλη*– σύλληψη τοῦ *Ἐρωτόκριτου* μαρτυροῦν ἕναν ἄλλο τρόπο τοῦ σκέπτεσθαι. Ὁ ποιητῆς τῆς *Ἐρωφίλης* ἐδραϊώνει καὶ καταξιώνει, ὅπως εἴπαμε, μιά κλασικιστικὴ ἀντίληψη γιὰ τὸ λογοτεχνικὸ γίγνεσθαι. Ὁ δημιουργὸς τοῦ *Ἐρωτόκριτου* σπάει τὴν κλασικιστικὴ δομὴ καὶ δημιουργεῖ μιά φόρμα ἀνεπανάληπτη: κάτι ἀνάμεσα σὲ ποιητικὸ μυθιστόρημα καὶ θεατρικὸ ἔργο. Καὶ μπορῶ ὑπεύθυνα νά τονίσω, ὅτι τὰ διαλογικὰ μέρη τοῦ *Ἐρωτόκριτου* εἶναι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον θεατρικότερα ἀπὸ ἐκεῖνα τῆς *Ἐρωφίλης*.

β') Ἐάν ὁ *Ἐρωτόκριτος* γράφτηκε γύρω στὰ 1590-1600 (ἢ καὶ νωρίτερα), πῶς θά ἐμνεύσουμε τὸ γεγονός ὅτι πρωτοτυπώθηκε 110-120 περίπου χρόνια μετὰ τὴ συγγραφή του; Καὶ μιλᾶμε βέβαια γιὰ ἕνα ἔργο πλατιάς λαϊκῆς καὶ ἐμπορικῆς ἀπήχησης, τὴν πρώτη ἐκδοσὴ τοῦ ὁποῖου ἀκολούθησαν πάμπολλες ἀνατυπώσεις. Ἡ *Ἐρωφίλη* πρωτοτυπώθηκε περίπου 40 χρόνια μετὰ τὴ συγγραφή της. Ἡ *Θυσία τοῦ Ἀβραάμ* περίπου 60 χρόνια μετὰ τὴ συγγραφή της. Καὶ ἀναφέρομαι σὲ ἔργα πού ἔφτασαν στὸ τυπογραφεῖο ὄχι ἀπὸ προσωπικὸ ἐνδιαφέρον τοῦ συγγραφέα (ὅπως π.χ. ὁ *Ροδόλφος* τοῦ Τρωίλου), ἀλλὰ μὲ πρωτοβουλία ἐκδοτῶν πού τὰ γινώριζαν ἀπὸ χειρόγραφα καὶ πού διαπίστωσαν πῶς τὰ ἔργα ἄρξαν

στό κοινό και θά αποτελούσαν -όπως και αποτέλεσαν- εμπορική έπιτυχία. Είναι δυνατόν ό *Έρωτόκριτος*, τό πιό αγαπητό ανάγνωσμα επί δεκαετίες, νά τυπώθηκε έναν αιώνα, και παραπάνω, μετά τή συγγραφή του! Αποκλείεται. Έάν τό έργο, όπως πιστεύω, ολοκληρώθηκε περί τά μέσα του 17ου αιώνα, τότε δικαιολογημένα (άν ληφθούν ύπ' όψιν οι άνώμαλες συνθήκες λόγω του τότε Κρητικού Πολέμου) μπορούμε νά καταλάβουμε γιατί τυπώθηκε στίς άρχές του 18ου αιώνα. Και κάτι άκόμη: Άν ό *Έρωτόκριτος* είναι σύγχρονος μέ τήν *Έρωφίλη*, είναι δυνατόν νά μήν έχει επηρεάσει μεταγενέστερα κρητικά έργα; Ούτε ό πολύ όψιμος Μπουνιαλής γνωρίζει τόν *Έρωτόκριτο*. Και δέ θά διαθέταμε κάποια μνεία γιά τόν συγγραφέα του, όπως διαθέτουμε γιά τόν Γεώργιο Χορτάση; (Λέων Άλλάτιος, Νικόλαος Κομνηνός-Παπαδόπουλος, Μαρίνος Τζάνες Μπουνιαλής).

4) Ό άείμνηστος Νικόλαος Παναγιωτάκης βρήκε ότι ό γάμος του Βισσέντζου του Ίακώβου έγινε στό Κάστρο, όπως σημειώνει και ό ποιητής. Ύπάρχουν όμως κάποιες ιδιαιτερότητες στίς πληροφορίες τής μνείας, τίς όποίες έπεσήμανε ήδη ό Παναγιωτάκης, χωρίς όμως νά τίς σχολιάσει αναλυτικότερα. Μία είναι τό παράξενο γεγονός ότι δέν αναφέρονται στή σημείωση του καθολικού ιερέα πού εύλόγησε τήν τελετή τά πατρώνυμα του ζεύγους. Αυτό θά τό σχολιάσουμε μέ άλλη εύκαιρία. Άλλη ιδιαιτερότητα είναι τό ότι ή Μαριέτα Zen ήταν τότε χήρα του Alessandro Zen και σέ δεύτερο γάμο παίρνει τόν Βισσέντζο του Ίακώβου. Ό γαμπρός ήταν τότε 37 ετών και εκείνη (πού 7 χρόνια νωρίτερα είχε παντρευτεί τόν πρώτο της άνδρα) τότε θά ήταν 23-25 ετών.

Ό Παναγιωτάκης είχε θέσει ως τίτλο του μελετήματός του, όπου απεκάλυπτε τόν τόπο του γάμου του «γιού του Ίακώβου», τό έξης ήμιστίχο από τούς τελευταίους στίχους του *Έρωτόκριτου*:

Στό Κάστρον έπαντρεύτηκε...

Έγώ θέτω ως τίτλο αυτής τής παραγράφου τής σημερινής μου ανακοίνωσης τό άλλο μου ήμιστίχο:

...σάν άρμηνεύει ή φύση.

Και εξηγοΰμαι. Ό στίχος του Κορνάρου είναι:

Στό Κάστρον έπαντρεύτηκε, σάν άρμηνεύει ή φύση.

Έχω και στό παρελθόν εκφράσει τήν άποψη μου γιά τό τέξη *σάν*, τώρα όμως, μέ τά νεότερα δεδομένα, ό σχολιασμός μου, νομίζω ότι μπορεί νά είναι πολύ πιό «θαρραλέος».

Όσοι θεωρούν τό *σάν* τροπικό μπορούν νά δεχτούν δύο έρμηνείες:

α) όπως ή φύση όρίζει νά παντρευόμαστε στό Κάστρο (τέτοια βλακεία βεβαίως ουδείς ύποστήριξε) ή

β) όπως ή φύση όρίζει νά παντρευόμαστε γενικά. Αυτή ή ψυχρή κοινοτοπία είναι έντελώς άταίριαστη μέ τήν όλη συναρπαστική θερμότητα των έπιλογικών στίχων του *Έρωτόκριτου*. Άλλά και άν άκόμη τό *σάν* θεωρηθεί τροπικό, πάλι σημαίνει μέ τόν τρόπο πού όρίζει ή φύση, δηλαδή στή σωστή ήλικία και μέ τή σωστή αναλογία ήλικίας των συζύγων.

Έγώ πιστεύω ότι τό *σάν* είναι χρονικό, όπως και σέ λίγους στίχους παραπάνω:

σάν θά τόν πάρει ό Χάρος (δηλαδή όταν πεθάνει).

Τό *σάν άρμηνεύει ή φύση* σημαίνει: όταν τό όρίζει ή φύση, δηλαδή στή νεανική ήλικία. Μέ τήν έννοια αυτή του *σάν* ό στίχος αποκτά άλλο νόημα και άλλη συγκινησιακή φόρτιση.

Στό Κάστρον έπαντρεύτηκε, σάν άρμηνεύει ή φύση, δηλαδή σέ νεανική ήλικία, *όταν* ή όπως τό όρίζει ή φύση. Θάλεγα πώς ό στίχος κρύβει ένα είδος περηφάνιας. Είναι δυνατόν νά γράφει αυτό τό στίχο ένας άνθρωπος πού παντρεύτηκε γιά πρώτη φορά στή ζωή του 37

χρονῶν μιά χήρα 13 ἢ 15 χρόνια νεότερή του; Οἱ ἄνδρες ἐκείνη τὴν ἐποχὴ στὴν Κρήτη παντρεύονταν στὰ 18 ἕως 20 χρόνια τους καὶ οἱ κοπέλες μικρότερες. Μήπως εἶχε προηγηθεῖ ἄλλος γάμος τοῦ «γιοῦ τοῦ Ἰακώβου»; Ἀλλὰ κανονικά θὰ ἔπρεπε νὰ ἀναφέρεται.

Στὴ δεκαετία τοῦ 1910 ἐφημερίδα τῆς Ἀθήνας ἔγραφε: «κάρων παρέσυρε καὶ ἐφόνευσε γέροντα τεσσαράκοντα ἐτῶν»! Σκεφτεῖτε 37άρη στὴν τότε Κρήτη νὰ πρωτοπαντρεύεται τὴν πολὺ νεότερή του χήρα. Μπορεῖ νὰ εἶναι αὐτὸ τὸ νόημα τοῦ *σάν ἀρμηνεύγει ἡ φύση*, ἀκόμη κι ἂν τὸ *σάν* εἶναι τροπικὸ καὶ ὄχι χρονικὸ; Ἀποκλείεται.

Ἄρα οἱ πληροφορίες γιὰ τὸ γάμο τοῦ Βισέντζου τοῦ Ἰακώβου πού κατ' ἀρχὴν φαίνεται νὰ ἐνισχύουν τὴν ταύτισή του μέ τὸν ποιητὴ, τελικά μᾶλλον ἀποδυναμώνουν αὐτὴν τὴν πιθανότητα.

Καὶ γιὰ νὰ καταλήξω ἀπὸ ἐκεῖ πού ξεκίνησα: Ὁ βασικὸς λόγος πού ἀποκλείεται ὁ Βισέντζος τοῦ Ἰακώβου νὰ εἶναι ὁ ποιητὴς εἶναι τὸ ὅτι πέθανε πρὶν ἀπὸ τὴν ἔκδοση τοῦ *Innamoramento...* τοῦ Albani, τὸ ὅποιο ἐγνώριζε ὁ δημιουργὸς τοῦ *Ερωτόκριτου*. Συμπληρωματικὰ παρατέθηκαν καὶ κάποια ἄλλα ἐπιχειρήματα πού καὶ πάλι τὸν ἀποκλείουν.

Καὶ ποιὸς εἶναι –ἐπιτέλους– ὁ ποιητὴς; Νομίζω ὅτι οἱ ἔρευνές μας μᾶς ἔχουν ὀδηγήσει κοντὰ στὴν ἀλήθεια, ἀλλὰ πρὸς τὸ παρὸν δὲν εἶναι δυνατόν ρητὰ τίποτα νὰ εἰπωθεῖ. Ὁ μεγάλος αὐτὸς δημιουργὸς λές καὶ θέλει νὰ κρατήσῃ σφαλισμένο τὸ μυστικὸ τῆς ὑπαρξῆς του. Ὅχι, βεβαίως, ἀπὸ πρόθεση, ἀλλὰ λόγω ἱστορικῶν συνθηκῶν.